

Bouwtechnologisch Onderzoek

A, B, C, D, en dan... Ervaringen met de ABCD^o-onderzoeksmethode om inzicht te verkrijgen in de toekomstbestendigheid van een gebouwen

Zijlstra, Hielkje

Publication date

2024

Document Version

Final published version

Published in

Transformatie naar Woningen

Citation (APA)

Zijlstra, H. (2024). Bouwtechnologisch Onderzoek: A, B, C, D, en dan... Ervaringen met de ABCD^o-onderzoeksmethode om inzicht te verkrijgen in de toekomstbestendigheid van een gebouwen. In H. Remøy, G. van Bortel, E. Heurkens, & R. van Venrooij (Eds.), *Transformatie naar Woningen* (pp. 53-65). Delft University of Technology, Faculteit Bouwkunde.

Important note

To cite this publication, please use the final published version (if applicable). Please check the document version above.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download, forward or distribute the text or part of it, without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license such as Creative Commons.

Takedown policy

Please contact us and provide details if you believe this document breaches copyrights. We will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Trans- for- matie naar woning- gen

Transformatie
naar woningen

Hilde Remøy
Gerard van Bortel
Erwin Heurkens
Roeli van Venrooij

Transformatie naar woningen

Redactie: Hilde Remøy, Gerard van Bortel, Erwin Heurkens en Roeli van Venrooij

© 2024 De auteurs

ISBN 978-94-6366-838-5

Naamsvermelding 4.0 Internationaal (CC BY 4.0)

U bent vrij om:

Het werk te delen — te kopiëren, te verspreiden en door te geven via elk medium of bestandsformaat

Het werk te bewerken — te remixen, te veranderen en afgeleide werken te maken voor alle doeleinden, inclusief commerciële doeleinden.

Deze licentie is goedgekeurd voor Free Cultural Works. De licentiegever kan deze toestemming niet intrekken zolang aan de licentievoorwaarden voldaan wordt.

Onder de volgende voorwaarden:

Naamsvermelding — De gebruiker dient de maker van het werk te vermelden, een link naar de licentie te plaatsen en aan te geven of het werk veranderd is. U mag dat op redelijke wijze doen, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat de licentiegever instemt met uw werk of uw gebruik van het werk.

U mag geen juridische voorwaarden of technologische voorzieningen toepassen die anderen er juridisch in beperken om iets te doen wat de licentie toestaat.

Voor het gebruik van beeldmateriaal is getracht zoveel mogelijk toestemming te vragen aan de rechtmatige eigenaren.

Onze excuses voor de gevallen waarin het ons niet is gelukt. Deze rechtmatige eigenaren worden vriendelijk verzocht contact op te nemen met de auteurs.

Voor elementen van het materiaal die zich in het publieke domein bevinden, en voor vormen van gebruik die worden toegestaan via een uitzondering of beperking in de Auteurswet, hoeft u niet aan de voorwaarden van de licentie te houden. Er worden geen garanties afgegeven. Het is mogelijk dat de licentie u niet alle gebruiksvrijheden geeft die nodig zijn voor het beoogde gebruik. Bijvoorbeeld, andere rechten zoals publiciteits-, privacy- en morele rechten kunnen het gebruik van een werk beperken.

Bouwtechnologisch Onderzoek

A, B, C, D, en dan...
Ervaringen met de ABCD^o-
onderzoeksmethode om inzicht te
verkrijgen in de toekomstbesten-
digheid van een gebouwen

Hielkje Zijlstra

Sinds 2006 werk ik aan de ontwikkeling en implementatie van een onderzoeksmethode voor de analyse van de architectonische en ruimtelijke kwaliteiten van gebouwen, zodat die een rol kunnen spelen bij planvorming in de toekomst. Door zowel de oorspronkelijke situatie als de veranderingen door de tijd heen in de analyse te betrekken, kan er vervolgens een afgewogen ontwerp worden gemaakt. De elementen waarop beoordeeld wordt, kunnen wisselen. In de ABCD^o-onderzoeksmethode (Analyse van Bouwwerken van Context tot Detail in de tijd) worden naast contextuele factoren de architectonische én bouwkundige elementen benoemd (Zijlstra 2009). Andere methoden leggen meer de nadruk op cultuurhistorische waarden (Pereira Roders 2007 en Kuipers en De Jonge 2017). In het onderwijs op de TU Delft (Heritage & Architecture) passen studenten diverse methoden toe bij hun afstudeerprojecten (Clarke, Zijlstra en De Jonge 2019). De ABCD^o-methode is ontstaan uit mijn PhD-onderzoek 'Bouwen in Nederland 1940–1970' (Zijlstra 2006). Het Stationspostkantoor in Amsterdam was een van de casestudy's en bleek een goed voorbeeld te zijn om via deze methodiek de kwaliteiten van een gebouw inzichtelijk te maken voordat een eventuele herbesteding plaatsvindt. Helaas werd het Stationspostkantoor uiteindelijk bijna geheel gesloopt. Op de locatie ervan verschenen de bibliotheek (OBA), het conservatorium (ODE) en het hoofdkantoor van Booking.com. Wellicht krijgen deze gebouwen in de loop van de tijd met dezelfde vraag te maken: kan dit ontwerp ook een andere functie dienen en wat kan dan blijven en wat zal er moeten veranderen? Tijdens het symposium 'Ontwerpen in analogie met het bestaande', georganiseerd door Architectenweb en Winhov in Pakhuis de Zwijger op 9 oktober 2023, waren de sprekers het erover eens: eerst een gebouw doorgronden voordat er een ontwerp wordt gemaakt voor herbesteding (Architectenweb 2023).

Ontwikkeling van de ABCD^o-methode

Een gebouw dient eerst zelf onderwerp van onderzoek te zijn, voordat men tot een visie kan komen over mogelijke en gewenste veranderingen in gebruik en functioneren van het gebouw. Behalve voor kunsthistorische aspecten, sociaal-maatschappelijke factoren en stedenbouwkundige kenmerken is met name aandacht nodig voor bouwkundige aspecten. Deze blijven in bouwhistorisch onderzoek doorgaans onderbelicht (Hendriks en Van der Hoeve 2009), maar leveren een beeld op met wat in historisch perspectief belangrijk zou kunnen zijn. Inzicht in de bouwkundige aspecten is essentieel om door te dringen tot de achterliggende ontwerp- en bouwmethodiek van een bestaand gebouw. Vanuit dat standpunt heb ik mijn promotieonderzoek naar Nederlandse gebouwen uit de periode 1940–1970 uitgevoerd (Zijlstra 2006), dat ik vervolgens heb uitgewerkt tot de ABCD^o-onderzoeksmethode (Analyse van Bouwwerken van Context tot Detail in de tijd) (Zijlstra 2009). Van de gebouwen uit de wederopbouwperiode is er slechts een deel als rijks- of gemeentelijk monument aangewezen. De meeste zijn echter vogelvrij verklaard of al grondig verbouwd of gesloopt. Voor mijn onderzoek vormt naast literatuur- en archiefonderzoek het gebouw zelf de belangrijkste bron van informatie.

De ABCD^o-methode is ontwikkeld op basis van een analyse van zeven voorbeelden. Studenten hebben de methode toegepast in hun onderwijsprojecten en zelf heb ik voor externe opdrachtgevers, waaronder TNO, Bertus Mulder en Erasmus Medisch Centrum de methode toegepast en doorontwikkeld. Met name de analyse van alle elementen op drie momenten in de tijd (ontstaan, bestaan en ver[der]gaan) is essentieel voor deze aanpak. Vanuit die tijdsperspectieven worden de contextuele, architectonische en bouwkundige elementen geanalyseerd. Deze analyse biedt een afwegingskader om te kunnen bepalen in welke mate een gebouw mogelijkheden biedt om ook andere dan de oorspronkelijke functie(s) te kunnen huisvesten. De uitgangspunten van het oorspronkelijke ontwerp worden in de ABCD^o-methode daarom meegenomen. Kennis hiervan is noodzakelijk om beslissingen die interventies in het gebouw vereisen weloverwogen te kunnen nemen.

Om inzicht te krijgen in de staat van een gebouw moet je weten hoe het tot stand is gekomen en hoe het de tand des tijds heeft doorstaan.

FIG. 5.1

FIG. 5.1 **Het Groothandelsgebouw in Rotterdam**

Het Groothandelsgebouw in Rotterdam heeft een aantal ingrijpende renovaties doorstaan en kon door de tijd heen diverse functies huisvesten door een royale maatvoering, diverse manieren van toegankelijkheid en solide materiaalgebruik.

5.2

Analysekader

Om inzicht te krijgen in de bestaande toestand van een gebouw is het belangrijk om te weten hoe het tot stand is gekomen en hoe het de tand des tijds heeft doorstaan. Er zijn altijd dingen veranderd en aangepast. Om te bepalen of een gebouw ook in de toekomst kan blijven functioneren, is het belangrijk om te achterhalen waarom de veranderingen en aanpassingen zijn uitgevoerd. De eerste stap van Het analysekader is verdeeld in drie tijdslagen:

- **Totstandkoming:** wat was de oorspronkelijke bedoeling van de architect en hoe is het gebouw opgeleverd (situatie -1).
- **Bestaan:** wat is er op dit moment en wat is er veranderd en waarom (situatie 0).
- **Ver(der)gaan:** wat kan op welke manier wel of niet worden aangepast voor toekomstig gebruik (situatie +1).

De analyse van de elementen van het gebouw wordt uitgevoerd aan de hand van de onderzoeksvragen per tijdslaag. In het ABCD^o-onderzoek zijn de elementen verdeeld in drie categorieën:

- **Context:** opdracht, locatie en architect
- **Architectuur:** ontwerpproces, bouwtype en ruimte
- **Bouwdelen:** (draag)structuur, materiaalgebruik en installaties

De focus ligt bij het gebouw en de bouwkundige en technische kwaliteiten. Er worden in principe geen cultuurhistorische waarden meegenomen in deze matrix. In de methode die Kuipers en De Jonge in 2017 op schrift stelden, is juist de waardering de ingang voor onderzoek.

TABEL 5.1 Onderzoeksmatrix van de ABCD^o-onderzoeksmethode.

		TOTSTANDKOMING -1	BESTAAN 0	VERDERGAAN +1
Context	Opdracht			
	Locatie			
	Architect			
Architectuur	Ontwerpproces			
	Gebouwtype			
	Ruimte			
Bouwdelen	Structuur			
	Materiaal			
	Installaties			

De tabel dient ingevuld te worden bij gebruiken en is om die reden met opzet leeg gelaten.

Om een gebouw in de huidige staat te analyseren, dienen per tijdslaag alle dus elementen in beschouwing te worden genomen. Uiteindelijk trekt men de conclusies over wat de bedoeling was, wat de huidige staat is, wat er is veranderd en waarom en waar in de toekomst rekening mee gehouden kan worden.

Belangrijk is dat er vanuit het gebouw zelf geanalyseerd en geconcludeerd wordt. Wat is belangrijk voor dit gebouw, gezien het verleden en de veranderingen die nodig zijn voor de toekomst. Er wordt relatief veel aandacht besteed aan het bouwkundig/detail-niveau (de techniek), omdat dit zeer bepalend is voor de technische (on)mogelijkheden van een gebouw in de toekomst. Wat betreft duurzaamheid is het argument 'niet slopen' alleen niet meer voldoende. Duurzaamheid zou een nieuwe informatielaag van elementen kunnen zijn om toe te voegen aan de ABCD^o-matrix. Zo zouden ook (o.a. cultuurhistorische, economische, sociale) waarden kunnen worden toegevoegd. Er ontstaat dan meer en meer een compleet beeld van het gebouw. Belangrijke bronnen van informatie zijn vakliteratuur, documenten uit archieven, interviews, en een fysiek bezoek aan het gebouw om het te observeren, te fotograferen en te documenteren.

Analyse van het Stationspostkantoor Amsterdam

Het Stationspostkantoor is een goed voorbeeld van hoe de ABCD^o-onderzoeksmethode kan worden toegepast en is daarom hieronder verder uitgewerkt.

Het expeditie- en kantoorgebouw voor de Nederlandse Post (het staatspostbedrijf PTT) werd op het Oosterdokseiland in het stadscentrum in twee fasen gerealiseerd tussen 1953 en 1968. Het ontwerp is van de architecten Ben Merkelbach en Piet Elling is de ontwerper; Merkelbach was als stadsarchitect betrokken (de bureausamenwerking Merkelbach en Elling was in 1955 beëindigd), en werkte alleen aan de situering.

Door de eisen vanuit de welstandscommissie onder leiding van Cornelis van Eesteren mocht destijds het grootste deel van het gebouw niet meer dan zestien meter boven het straatniveau uitsteken. Het gebouw werd daarom in drie delen gesplitst: het lage Briefpostgebouw en het Pakketpostgebouw met het daaroverheen geplaatste hoogbouw-blok van het Administratiegebouw. Het Briefpostgebouw werd als eerste opgeleverd, in 1962. Het bestond uit een grote hal die het grootste deel van de driehoekige locatie vulde. Omdat tijdens de opdrachtverlening het te installeren postsortersysteem nog niet bekend was, werd een grote kolomvrije ruimte gerealiseerd. Het overslag-deel van het gebouw, met een eigen perron langs de spoorlijn, werd afgedekt met de karakteristieke betonnen schaaldaken, die ook in het lagere deel van Pakketpostbouw terugkomen. De grote hal kreeg sheddaken, waardoor er in de gehele ruimte daglicht naar binnen viel. Later werden de lichtopeningen voor een groot deel dichtgemaakt. De 41 meter vrije overspanning over een lengte van 100 meter en de vrije hoogte van 8,50 meter van de hal maakten mogelijk dat er in 1980, naar aanleiding van het invoeren van de postcode in Nederland, een totaal nieuw sorteringssysteem geplaatst kon worden. Onder alle gebouwen werden kelders aangelegd voor de aan- en afvoer van de post per auto.

Het Pakketpostgebouw was als het ware onder het Administratiegebouw geschoven. De distributie van de post, van en naar de treinen aan het perron en de vrachtauto's in de kelder, was bepalend voor de indeling van de gebouwen. Het Administratiegebouw bevond zich 22 meter boven de beganegrondvloer en begon met een dubbel hoge verdieping. Ook de kantine/recreatiezaal in de dakverdieping kreeg een dubbele hoogte. Er waren grote schachten voorzien voor de installaties en ruim voldoende trappen en liften. De natuursteen gevelbekleding was in 2003 nog in een prima conditie. De raamkozijnen van aluminium waren reeds van dubbelglas voorzien.

Aan het eind van de 20e eeuw werd besloten de post niet meer per trein door Nederland te distribueren maar uitsluitend per auto en de postdistributiecentra werden verplaatst naar de randen van de stad. De locatie op het Oosterdokseiland kwam vrij en werd opgenomen in de planvorming van de IJ-oeveren. Over renoveren werd genuanceerd gedacht (Van den Eerenbeemt 1990). Het Briefpostgebouw werd in 2003 gesloopt om plaats te maken voor de nieuwe openbare bibliotheek van Amsterdam (OBA Oosterdok) naar ontwerp van Jo Coenen binnen het masterplan van Erick van Egeraat.

FIG. 5.2

FIG. 5.2 Stationspostkantoor Amsterdam, oorspronkelijke situatie.

Bron: Siliakus 1972

FIG. 5.3 Sloop van het Briefpostgebouw in 2003.

FIG. 5.4 Pakketpostgebouw als tijdelijke huisvesting van Stedelijk Museum Amsterdam (SMCS) in 2004.

FIG. 5.5 Administratiegebouw met restaurant 11 in 2004.

De bedoeling destijds was om het Pakketpost- en het Administratiegebouw te ontmantelen en opnieuw als kantoren in te richten naar ontwerp van Van Egeraat. Omdat de kantorenmarkt in 2004 instortte, werd van directe planvorming afgezien. Hierdoor kon het Pakketpostgebouw de tijdelijke locatie worden voor het Stedelijk Museum (SMCS) en het daarboven liggende Administratiegebouw (Post CS) kon huisvesting bieden aan diverse bedrijven zoals architectenbureaus (waaronder Jo Coenen & Co en Zwarts & Jansma), filmstudio's, kunstenaars, de meubelshowroom Post Amsterdam en het populaire restaurant '11' op de elfde verdieping, met een prachtig uitzicht over Amsterdam (Huisman 2012). Na vertrek van deze bedrijven werd in 2010 de laatste delen van de resterende gebouwen gesloopt. Een deel van de kelders werd echter wel hergebruikt. Op een deel van de locatie van het voormalige Stationspostkantoor werd het Conservatorium van Amsterdam (ODE) gebouwd door de Architecten Cie. Naast het Conservatorium ontwierpen UNStudio en Royal Haskoning DHV het kantoor van Booking.com op, gelegen op de kop van het Oosterdokseiland. Een van de vele restaurants en "belevingswerelden" binnen het gebouw kreeg de naam Club 11, dat refereert aan het destijds populaire restaurant 11 (Thomas 2023). In het gebouw zijn ook ruim veertig appartementen gehuisvest.

FIG. 5.3

FIG. 5.4

FIG. 5.5

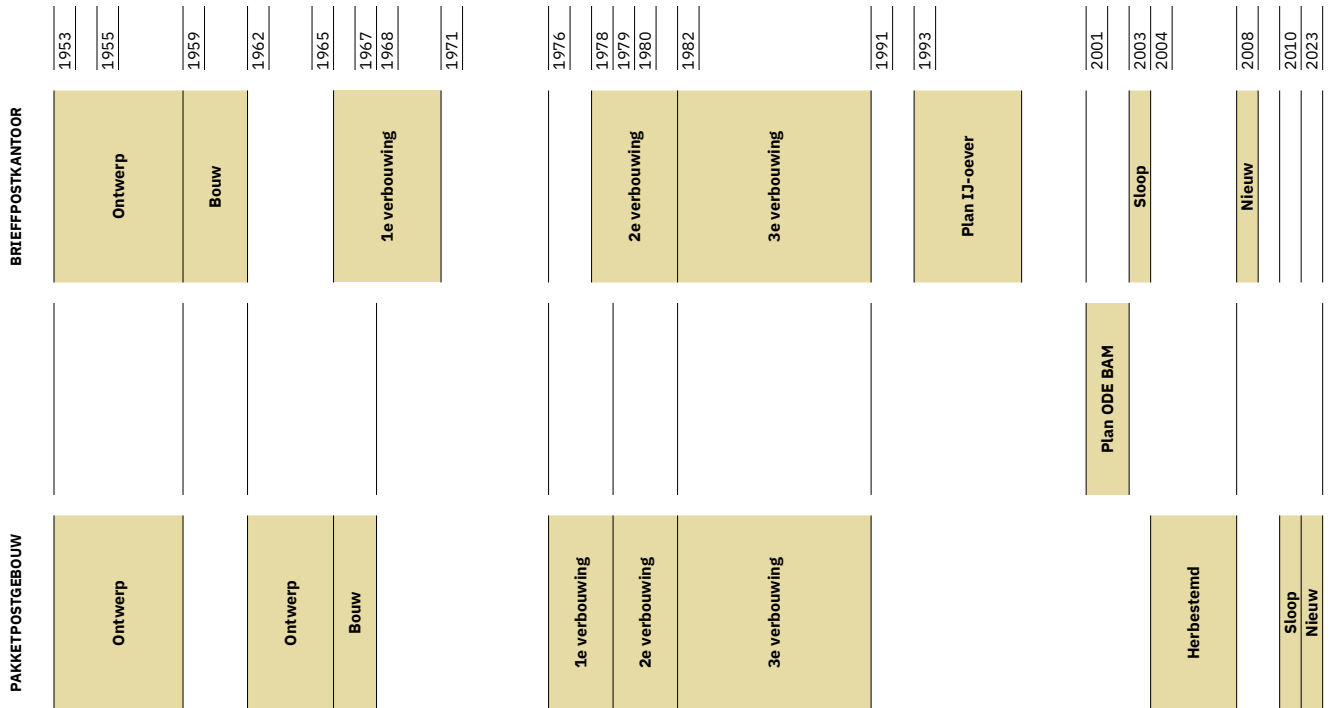

FIG. 5.6

FIG. 5.7

Fig. 5.6 Tijdstabel van het Stationspostkantoor in Amsterdam.

FIG. 5.7 Nieuwbouw op het Oosterdokseiland in Amsterdam: de bibliotheek, het Conservatorium en het hoofdkantoor van Booking.com in 2023.

Enkele bevindingen naar aanleiding van de ABCD^o analyse van het Stationspostkantoor

Het Stationspostkantoor van Merkelbach en Elling had om bouwtechnische, functionele en programmatische redenen als geheel prima herbestemd en hergebruikt kunnen worden. Het verkeerde in 2003 zowel in structureel als in materieel opzicht wat betreft het exterieur in een bijzonder goede staat. Door de overmaat die aanwezig was en de grote vrije overspanningen bood het de ruimte om door de jaren heen de nodige veranderingen in zich op te kunnen nemen.

De grootste kracht van hergebruik in dit gebouw ligt besloten in het feit dat, uit nood geboren, tijdens het ontwerpproces alles nog mogelijk moest zijn. Hierdoor werd een maatvoering gehanteerd waarin overmaat het uitgangspunt was. Zowel bij het lage Briefpostgebouw, met deels een vrije overspanning van 41 meter met een basismaatvoering van 7,50 meter en een vrije hoogte van 8,50 meter, als bij het Pakketpost- en Administratiegebouw, met stramienmaten van 7,50 en 9,00 meter x 6,00 meter en een verdiepingshoogte van 3,60 meter in de hoogbouw en 4,40 tot 11,80 meter in de laagbouw, waren alternatieve indelingen, functies en gebruik goed mogelijk geweest. De grote hal van het Briefpostgebouw had de bibliotheek of het conservatorium kunnen huisvesten. Eventueel met een extra bouwvolume erboven. De structuur van het Administratiegebouw zou zich goed geleend hebben voor een herindeling in woningen. De woningen zouden kunnen worden opgebouwd uit een veelvoud van $7,50 \times 6,00 = 45 \text{ m}^2$ en konden in twee richtingen worden geschakeld. Een ontsluiting via een middengang zou een optie zijn, waarbij in combinatie met een interne verbinding naar een hoger of lagergelegen verdieping per woning, er ruimtelijk interessante woningen mogelijk zijn bij een optimale ontsluiting. Aan de oostzijde was een grandioos uitzicht aanwezig op het IJ en aan de westzijde was de mogelijkheid om, uitkijkend op de binnenstad, terrassen te situeren. In de lagere verdiepingen zouden de functies van musea en op door creativiteit gestuurde bedrijven goed denkbaar zijn en in de dakopbouw had het restaurant gecombineerd met congresfaciliteiten gehandhaafd kunnen blijven. Bij het zo veel mogelijk in stand houden van de oorspronkelijke materialen van de gevelafwerking zou het Stationspostgebouw de kans gekregen hebben om te regenereren en te evolueren tot een gebouw met een eigen, op de historie terug te voeren karakter. Er zou dan sprake zijn van het toevoegen van een nieuwe laag in de tijd op architectonische én stedenbouwkundige schaal.

Intern waren er in de gebouwen in de loop van de tijd enkele interventies gepleegd, maar indien wenselijk had het interieur in de geest van de oorspronkelijke architect opnieuw van afwerkingen kunnen worden voorzien of. Ook een aangepast materiaalgebruik zou in het interieur goed denkbaar zijn geweest, omdat er weinig oorspronkelijks meer aanwezig was in 2003 en een restauratie op zich niet aan de orde was omdat op dat moment de gebouwen uit de wederopbouwperiode nog niet waren geselecteerd om te worden aangewezen als monument. Het gebouw had vele mutaties aangekund maar, er zouden aanzienlijk minder vierkante meters gerealiseerd zijn dan in de huidige nieuwbouwsituatie. De vraag wat uiteindelijk duurzamer is, hergebruik of sloop/nieuwbouw, blijft ook hier onbeantwoord.

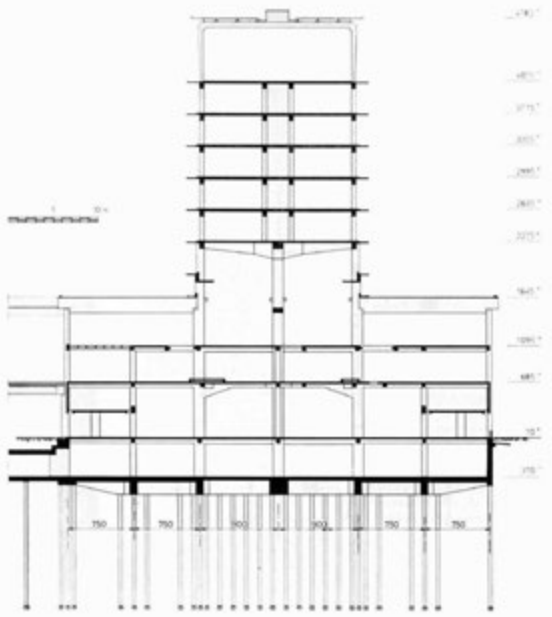

FIG. 5.8

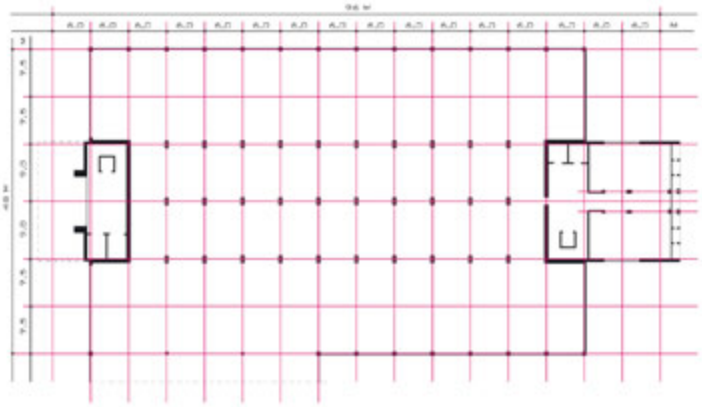

FIG. 5.9

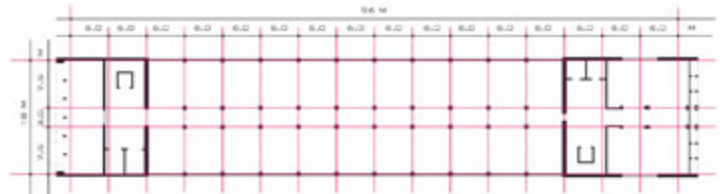

FIG. 5.10

FIG. 5.8 Doorsnede over het Pakketpost- en Administratiegebouw van het Stationspostkantoor.

Bron: De Ingenieur Bouw- en Waterbouwkunde (1966) 47

FIG. 5.9 De maatvoering van het Pakketpostgebouw van het Stationspostkantoor.

FIG. 5.10 De maatvoering van het Administratiegebouw van het Stationspostkantoor.

5.5

Algemene conclusies op basis van de ABCD^o-onderzoeksmethode

Door creatief om te gaan met de bestaande gebouwen voorraad in Nederland kan een aantal nijpende problemen die voortkomen uit ruimtegebrek worden opgelost. Gebouwen regenereren soms spontaan, zoals het Stationspostkantoor in Amsterdam in eerste instantie, maar sloop kon niet worden afgewend onder druk van de markt. Met name op toplocaties in binnensteden speelt dit dilemma. De discussie welke aanpak duurzamer is, speelt daarbij ook een rol. Veel gebouwen waarvan de kwaliteiten kunnen worden geanalyseerd en waarbij, met respect voor het bestaande, nieuwe mogelijkheden worden gecreëerd, bieden uitstekende kansen om er op een bijzondere manier in te wonen, te werken en te recreëren. Als we weten wat er mogelijk is, door te investeren in onderzoek voorafgaand aan het ontwerpproces, zoals bijvoorbeeld de ABCD^o-onderzoeksmethode, kunnen we bewust en duurzaam omgaan met onze gebouwde omgeving. Dit geeft gebouwen de kans om verder te gaan in plaats van te vergaan. Technisch verouderde gebouwen krijgen door de toepassing van innovatieve technische oplossingen de volgende generatie in de schoot geworpen. De extra laag in de tijd biedt stedenbouwkundige continuïteit en voegt extra kwaliteiten toe door nieuwe functies.

Een andere conclusie uit mijn promotieonderzoek is dat van tevoren in het ontwerp voorziene mogelijkheden om uit te breiden of veranderingen door te voeren vaak wel worden benut. Op het Paleis van Justitie in Arnhem werd een extra verdieping geplaatst, aan de Rijksverzekeringsbank in Amsterdam werd eveneens een extra laag toegevoegd en in het Stationspostkantoor in Rotterdam werden tussen de bestaande verdiepingen extra vloeren aangebracht. Ook worden soms de oorspronkelijke, maar destijds niet uitgevoerde ideeën, alsnog uitgevoerd, zoals het rondom openen van de vides in de Provinciale Bibliotheek in Leeuwarden. Ook kan bij herontwikkeling na een goede analyse een weloverwogen keuze worden gemaakt wat wel en niet gehandhaafd blijft. De laboratoriumtoren van het Erasmus Medisch Centrum in Rotterdam bleef staan, maar veel van de omliggende gebouwen zijn vernieuwd, mede om een veel beter toegankelijke ontsluiting van het ziekenhuis voor de bezoekers vanaf het maaiveld mogelijk te maken.

Bij het ontwerp van het gebouw voor Booking.com op het Oosterdokseiland in Amsterdam overwoog Ben van Berkel het kantorendeel voor te bereiden voor later gebruik als woonbestemming: 'Op de Zuidas ontwierpen we een kantortoren die kan transformeren naar woningen. De leidingschachten en trappenhuisen zitten op plekken die voor zowel woningen als het kantoor geschikt zijn. De opdrachtgever van Booking wilde daar niet aan, de plattegronden van het kantoor zijn daarvoor ook te diep' (Laarakker 2023). Het komt dus voornamelijk neer op extra sparringen en het optimaliseren van de ontsluitingen via liften, trappenhuisen en het eventueel toevoegen van lichttoetreding.

Het is ook belangrijk om bij een gebouw in wording in de overmaat te investeren: in lengte, breedte en hoogte, in toelaatbare belastingen en in de infrastructuur. Juist deze ruimte kan later benut worden om veranderingen door te voeren. Mede hierom dient er in de fase van de totstandkoming van een gebouw niet te veel te worden bezuinigd op het budget. Tijdens het gebouwonderhoud en het uitvoeren van veranderingen door de tijd heen biedt een relatief krap budget voordelen. Bij de derde verbouwing van de Rijksverzekeringsbank in Amsterdam is uiteindelijk door Fokkema & Partners het interieur van architect Dirk Roosenburg uit 1940 weer teruggehaald in 2012 (Groen 2012 en Zijlstra 2006). Oorspronkelijke kwaliteiten krijgen dan de kans om te overleven zonder dat het interieur te veel aan mode onderhevig is. In het kantoor van Booking.com zijn vele restaurants door evenzovele interieurarchitecten ingericht. Deze interieurs overleven de volgende gebruiker/huurder waarschijnlijk niet, ondanks alle goede duurzame bedoelingen.

Ook ten aanzien van het materiaalgebruik wil ik ten slotte nog een kanttekening plaatsen. Veelal wordt er gedacht dat het teruggaan naar de staat van het gebouw ten tijde van de oplevering de enige juiste is. Ook dat vraagt om nader onderzoek. Bij het Groothandelsgebouw in Rotterdam heeft Joop van Stigt in 2004 het oorspronkelijke beeld van schoon (grijs) beton in de gevelafwerking teruggebracht (afb. 1). Het gebouw werd inderdaad in 1950 in schoon beton opgeleverd, maar architect Maaskant wilde destijds eigenlijk een wit gebouw. De marmertoeslag voor het beton was helaas uit het plan wegbezuinigd en er bleef bij oplevering een grijs gebouw over. Het beton vervuilde al snel en was onvoldoende waterbestendig. In 1963 werd de gevel van een witte coating voorzien (Zijlstra 2006). Ik denk daarom dat in dit geval een witte afwerking meer recht doet aan de oorspronkelijke ontwerpbedoelingen dan het huidige grijs. Het vraagt nu zeer veel onderhoud in verband met hechtingsproblemen van de toegevoegde grijze cementlaag op het beton.

FIG. 5.11

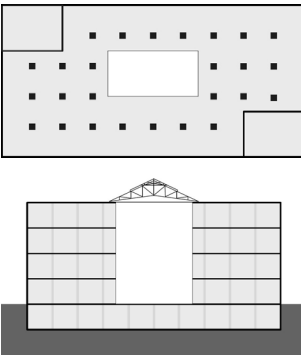

FIG. 5.12

FIG. 5.12 Gevel Groothandelsgebouw voor en na de renovatie in 2004.

FIG. 5.13 Plattegrond en doorsnede van het type atrium naar aanleiding van het onderzoek naar acht voormalige warenhuizen van V&D.

Bron: Zijlstra ea 2021

Wat betreft het ABCD^o-onderzoek op lange termijn is het interessant om meer typologisch onderzoek te koppelen aan de analyse van gebouwen. Omdat functies wisselen maar de ruimte constant blijft, is een typologie op basis van ruimtelijke aspecten zinvol om inzicht te verlenen in de mogelijkheden van gebouwen met eenzelfde ruimtelijk-typologische opbouw. Heritage & Architecture is hier in 2020–2021 op de TU Delft mee gestart (Zijlstra e.a. 2021). Het onderzoek naar bijvoorbeeld acht voormalige V&D-gebouwen in Nederland laat zien dat er bij herbestemming vrijwel altijd teruggegrepen wordt op de oorspronkelijke ruimtelijke indeling van deze gebouwen: grote vrije vloervelden rondom een atrium met daglicht. We zien dat er vele nieuwe functies mogelijk zijn. In Amsterdam en Rotterdam werden de warenhuizen van V&D herontwikkeld met veel kantoorruimtes rond het atrium in ere hersteld.

Bronnen

- Architectenweb, Ontwerpen in Analogie met het bestaande, 9 oktober 2023: <https://architectenweb.nl/nieuws/artikel.aspx?id=55801> bezocht op 11 oktober 2023.
- Clarke, N., Zijlstra, H. & de Jonge, W. (2019), 'Education for Adaptive Reuse the TU Delft Heritage and Architecture Experience', *DOCOMOMO Journal*. 61, 3, p. 67-75 9 p.
- Eerenbeemt, S. van den (1990), 'Renovatie als ingekapseld virus door PTT-expeditieknoppunt aan het IJ', *Renovatie & Onderhoud*, nr. 2, p. 11-13.
- Groen, A. (2012), *Apollo House*. Allen & Overy Amsterdam.
- Hendriks, L. & Van der Hoeve, J. (2009). Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek. Den Haag: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. <https://publicaties.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/publications/guidelines-for-building-archaeological-research.pdf>.
- Huisman, J. (2012), *Post CS Het Boek*. Het blauwe oog Amsterdam.
- Kuipers, M. en De Jonge, W. (2017). Designing from Heritage. TU Delft Heritage & Architecture. BK books <https://books.bk.tudelft.nl/press/catalog/book/521>.
- Laarakker, A. (2023), Ben van Berkel over het hoofdkantoor Booking.com: 'De kritiek begrijp ik niet. Wat is die kritiek, denk ik dan'. In: *De Architect* <https://www.dearchitect.nl/283739/ben-van-berkel-over-hoofdkantoor-booking-com-de-kritiek-begrijp-ik-niet-wat-is-die-kritiek-denk-ik-dan> bezocht op 6 oktober 2023.
- Pereira Roders, A. (2007), Re-Architecture. Lifespan rehabilitation of built heritage. PhD thesis Faculteit Bouwkunde TU Eindhoven.
- Siliakus, H. (1972), *Flying over Europe The Netherlands*, Alkmaar.
- Thomas, Ch. (2023). 'Nieuw hoofdkantoor Booking.com: Amerikaans kantoorconcept met Nederlandse ontwerp kwaliteit', *de Architect* <https://www.dearchitect.nl/282689/nieuw-hoofdkantoor-booking-com-amerikaans-kantoorconcept-met-nederlandse-ontwerp-kwaliteit> bezocht op 6 oktober 2023.
- Wiekart, K. (1968), 'Elling postuum. Het postgebouwencomplex bij het Centraal Station in Amsterdam', *Museumjournaal*, nr. 6, pp. 316-319.
- Zijlstra, H. (2004), 'Stationspostkantoor in Amsterdam. Een maatpak uitgekleeft', *Monumenten*, nr. 3, pp. 18-22.
- Zijlstra, H. (2005), 'Ruimte voor duurzaamheid', *TVVL*, 4, p. 30-34.
- Zijlstra, H. (2006), *Bouwen in Nederland 1940-1970. Continuïteit + Veranderbaarheid = Duurzaamheid*. PhD thesis Publicatiebureau Bouwkunde TU Delft. <http://repository.tudelft.nl/file/82917/028074>.
- 'Stationspostkantoor Amsterdam', *De Ingenieur Bouw- en Waterbouwkunde*, 1966 nr. 47 en nr. 49.
- Zijlstra, H. (2009), *Analysing Buildings from Context to Detail in time- ABCD^o research method*. IOS Press Amsterdam.
- Zijlstra, H. (2021), *Spatial Building Typology – Vacant Heritage: Departement Stores: V&D's*. TUD OPEN Delft. <https://books.bk.tudelft.nl/press/catalog/book/790>.